

«Тасдиқ мекунам»

Ректори Донишгоҳи славянии

Россия ва Тоҷикистон

д.и.и., профессор

Файзулло М.Қ.

2022с.

ТАҚРИЗИ МУАССИСАИ ПЕШБАР

ба диссертатсияи Шамсуллозода Шукрулло дар мавзуи «Ташаккул ва рушди соҳибқорию суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, методология, амалия», ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибқорӣ) пешниҳод шудааст.

1. Муҳимияти мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба сифати самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи ислоҳоти бахши молия «пурзӯр намудани иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ қарзӣ (бонкҳо, ташкилотҳои қарзии хурд, ширкатҳои суғуртавӣ, лизингӣ, биржаи қоғазҳои қиматнок ва ғайра) аз ҳисоби қорӣ намудани низоми стандартҳои байналмилалӣ фаъолият, баланд бардоштани талаботи ҳадди ақал нисбати сармоя, пурзӯр намудани талаботи захиравӣ барои таъмини афзоиши суботи молиявӣ онҳо, ташкили низоми муосири идоракунии хавфҳо» пешбинӣ шудааст. Дар татбиқи ин самтҳои стратегӣ, соҳибқорию суғуртавӣ қойгоҳи муҳим дорад. Зеро, дар қатори ниҳодҳои, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ барои таъмини амнияти субъектҳои хоҷагидорӣ, аҳоли ва давлат дар маҷмуъ истифода мешаванд, маҷеи махсусро суғурта ишғол мекунад, ки рушди он бо соҳибқорӣ ба таври мустақим алоқаманд аст. Бояд қайд кард, ки дар ҳақиқат муҳити берунаи зудтағйирёбандаи фаъолияти корхонаҳо зарурати эҷоди парадигмаи нави фаъолияти иқтисодиро, ки бевосита бо хусусияти нави ҳамқорию сохторҳо ва шарикони корхонаҳо, бо хавф ва номуайяни – дарки хавф ҳамчун захира ва идоракунии дахлдори ин намуди захира бар хилофи канорагирии анъанавӣ алоқаманд аст, ба миён меорад. Воқеан ҳам муаллиф дуруст таъкид намудааст, ба нишонаҳои, ки хавфро ҳамчун як навъ захира тавсиф мекунанд, дорои тамоми хусусиятҳои ба омилҳои истехсолот хос мебошад, ва бинобар он объекти соҳибқорию ҳам мебошад. Хусусияти идоракунии хавф аз он иборат аст, ки баланд бардоштани он ба сатҳи муайян боиси афзоиши қиммати меъёри додасудаи самаранокӣ мегардад. Чунончи, интиҳоби лоиҳаи хавфдортари сармоягузорӣ метавонад боиси ғоиданокии баланд гардад, аммо афзоиши минбаъдаи сатҳи ин хавф метавонад ба татбиқи манфӣ ва дар натиҷа паст шудани арзиши меъёри самаранокӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, идоракунии хавфи ба захираҳо монанд бояд аз амалӣ намудани чораҳо барои дар сатҳи

беҳтарин нигоҳ доштан ва ё ба даст овардани сатҳи мусоидатарин иборат бошад. Дарки муносибатҳои мазкур аз ҷониби ҳамаи агентҳои иқтисодиёт талаботхоро барои фаъолияти суғурта ба вучуд оварда, дар натиҷа рушди соҳибкорӣ дар бахши суғуртаи иқтисодиёт ва рушди бозори суғуртаро ҳамчун соҳаи муҳимми фаъолияти соҳибкорӣ ва яке аз вазифаҳои пешрафти иҷтимоию иқтисодии кишварро муайян мекунад.

Аммо, мушкилот дар он аст, ки дар мамлакат сатҳи кофии рушди соҳибкорӣ дар бахши суғуртаи иқтисодиёт ба ҷашм намерасад, фазои соҳибкорӣ дар самти соҳибкории суғурта хеле заиф мебошад, ки пеш аз ҳама бо мушкилиҳои низоми андоз, сатҳи баланди монополизатсияи бозор, сатҳи пасти ҳифзи ҳуқуқҳои моликият барои соҳибкорон ва рушди ниҳодҳо ҷиҳати дастгирии соҳибкорӣ алоқаманд мебошад. Чандин монеаҳо вучуд доранд, ки бидуни бартараф намудани онҳо рушди устувори соҳибкории суғуртавӣ имконнопазир мебошад. Ҳамзамон, таҳлили вазъи молиявии бозори суғуртаи ҷумҳурӣ баъзе падидаҳои номатлубро нишон медиҳад, ки аз коҳишҳои соҳа шаҳодат медиҳанд: масалан, мавҷуд набудани бозорҳои калон, ба монанди бозорҳои суғуртаи ҳаёт, суғуртаи масъулияти шахрвандии воситаи нақлиёти автомобилӣ, суғуртаи масъулияти корфармоён, суғуртаи хавфи молиявии соҳибкорон ва ғ. Бинобар он дар басти вазифаҳои аввалиндараҷаи илмие, ки ҳалли худро талаб мекунад, вазифаҳои коркарди асосҳои назариявии механизмҳои суръатбахши табдилёбии суғурта ба субъекти фаъолияти соҳибкорӣ дар марҳилаи рушди суръатнокии мамлакат, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021 - 2025) қарор доранд. Бинобар он метавон гуфт, ки аҳамияти мавзӯи таҳқиқотро зарурати таҳқиқи тамоюли рушди соҳибкорӣ дар бахши суғуртаи иқтисодиёт ва асоснок намудани механизмҳои ташкилию иқтисодӣ ва танзими давлатии он дар марҳалаи нави рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст.

2. Дарачаи асоснокӣ, саҳеҳии муқаррароти илмӣ ва хулосаву пешниҳодот

Дар раванди ҳалли муаммоҳои илмӣ муаллиф ба муқаррароти илмии асарҳои бунёдии олимони хориҷӣ ва ватанӣ дар соҳаи суғурта ва соҳибкории суғуртавӣ, санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба низоми хизматрасониҳои суғуртавӣ тавачҷӯҳи хосса намудааст. Дар мавриди таҳқиқи вазифаҳои гузошташуда методҳои таҳлил ва синтез, тавсифӣ – таҳлилий бо истифода аз маълумоти оморӣ ва матбуоти даврӣ, методи таърихӣ - мантиқӣ, иқтисодӣ – оморӣ, муқоиса, гурӯҳбандӣ, арзёбии экспертӣ ва ғайра истифода шудаанд. Дар раванди таҳқиқот муаллиф ба манбаъҳои иттилоотии расмии Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботҳо ва нашрияҳои Идораи назорати суғуртавии Бонки миллии Тоҷикистон таъҷ намудааст. Ба сифати манбаъҳои иттилоотӣ, инчунин маводҳои ширкатҳои суғуртавии ҷумҳурӣ, маводҳои назариявӣ ва воқеъӣ, ки дар асарҳои олимони – иқтисоддонҳои ватанию хориҷӣ, адабиёти даврии иқтисодӣ, натиҷаҳои мушоҳидаҳо ва корҳои сершумори экспертии бештар аз ҷониби муаллиф гузаронидашуда, ақидаҳои посухдиҳандагон дар бораи вазъи

рушди соҳибкорию суғуртавӣ, ҳисоботи ташкилотҳои асосии суғуртавии кишвар инъикос ёфтаанд, мавриди истифода қарор гирифтанд. Шиносоӣ бо диссертатсия нишон медиҳад, ки муаллиф хеле моҳирона бо адабиёҳои илмӣ доир ба мавзуи таҳқиқот кор кардааст, мустақилона далелҳои омориро вобаста бо мақсади таҳқиқот ҳам овардааст, коркард ва таҳлил намудааст.

3. Навгонии илмӣ натиҷаҳо ва хулосаву пешниҳодҳои диссертатсия

Ба назари мо элементҳои навгонии таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки муаммоҳои илмӣ аз тарафи муаллиф гузошташударо хеле сахт тавсия медиҳад, дар нуқтаҳои зерине, ки ба ҳимоя пешниҳод мешавад, инъикос ёфтааст:

- ташаккул ва инкишофи фаъолияти суғурта ба мавҷудияти талаботи объективии суғурта дар ҳолати асос ёфта, ташкили фаъолияти соҳибкорию барои қонеъ гардонидани ин талабот тақозо менамояд, ки ин фаъолият ба татбиқи принсипи ратсионализми иқтисодӣ - гирифтани нафъ, ғоида нигаронида шудааст;

- манфиати суғуртавӣ категорияи асосии суғурта буда, маҷмуи муносибатҳои суғуртавии агентҳои бозори хизматрасониҳои суғуртавию инъикос намуда, маҳз раванди амалигардонии вазифаҳои манфиати суғуртавӣ тарҳи ташаккул ва рушди фаъолияти суғуртавию муайян мекунад;

- фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши суғуртаи иқтисодиёт системаи муносибатҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ оид ба ташкил ва пешниҳоди хизматрасонӣ на танҳо барои ҳифзи манфиатҳои молумулкӣ дар ҳолати руҳ додани ҳодисаи ғайриҷашмдошт, балки фаъолияти мебошад, ки ба безаргардонии таъсири хавфу хатарҳо ва омилҳои номуайяни бо амали агентҳои иқтисодӣ равона шудааст;

- тақмили равишҳои методологии баҳодиҳии самаранокии фаъолияти соҳибкорию ташкилотҳои суғурта, ки ба интиҳоби нишондиҳандаҳои андозагирӣ, арзёбии самаранокӣ ва гурӯҳбандии онҳо ба моделҳои намудҳои қушод ва пӯшида асос ёфтааст;

- қонуниятҳои рушди соҳибкорию суғурта дар ҳамаҷумла дар асоси номутавозунии таносуби қонунҳои бозорӣ ва ҳуқуқӣ, таносуби механизмҳои танзими давлативу бозорӣ, инчунин тавассути раванди транзитии тағйир ёфтани таносуби шаклҳои суғуртаи ихтиёрӣ ва ҳатмӣ ба амал меоянд;

- дар бозори хизматрасонии суғуртавии ҳамаҷумла дараҷаи заифи ташаккули талабот ба хизматрасониҳои суғурта аз сабаби паст будани шумораи суғуртақунандагони воқеӣ нисбат ба шумораи суғуртақунандагони потенциалӣ ба назар мерасад, ки ин аз сатҳи пасти даромади аксарияти агентҳои иқтисодиёт ва боварии онҳо ба системаи суғуртаи мамлакат руҳ медиҳанд;

- муайян намудани муаммоҳо, ки дар роҳи рушди соҳибкорию суғуртавӣ дар ҳамаҷумла, қарор доранд, роҳҳои ҳалли он, инчунин равандҳои асосии

фаъолияти соҳибкори, ки самтҳои ояндаи рушди ташкилотҳои суғуртавиرو муайян мекунанд;

- фаъолияти самараноки ташкилотҳои суғурта метавонад тавассути ба даст овардани самаранокии синергетикии ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо, таъсиси альянсҳо дар раванди суғуртаи хавфҳои асосӣ, ки дар соҳаҳо ва субъектҳои хоҷагидори калон ба вучуд меоянд, таъмин карда шавад;

- дар шароити ҷаҳонишавӣ ва байналмилалгардии соҳибкориҳои суғуртавӣ, инчунин афзоиши рақобат дар бозори суғуртаи ҷумҳурӣ дар натиҷаи шомил гардидани ширкатҳои суғуртавии хориҷӣ на танҳо унификатсияи механизми танзими давлатии он, балки масъалаҳои дастгирии давлатии ҳифз ва рушди ширкатҳои суғуртавии ватаниро тақозо менамояд;

- рушди минбаъдаи фаъолияти суғурта аз тақмили механизмҳои танзим ва назорати давлатии соҳибкориҳои суғурта, ки ба шароити замони муосир мутобиқ бошад, инчунин ҷорӣ намудани принципҳои бунёдии менечменти суғурта дар самти идоракунии захираҳои инсонӣ, ҷорӣ намудани технологияи иттилооти муосир, ташаккули фарҳанги корпоративӣ ва ғ. вобаста мебошад.

Дар боби якум - «Ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва рушди соҳибкориҳои суғуртавӣ» моҳияти иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ, хусусиятҳо ва принципҳои ташкилии соҳибкориҳои суғуртавӣ, хизматрасониҳои суғуртавӣ, принципҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳибкориҳои суғуртавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар диссертатсия, пеш аз ҳама тамоюли рушди соҳибкорӣ дар мамлакат арзёбӣ гаштааст. Зеро ба ақидаи муаллиф ташаккул ва таъмини рушди низоми иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамвора ба рушди шакли нави хоҷагидорӣ миллӣ боис гардид, ки ин раванд дар ҳамбастагӣ бо ҳалли бисёр вазифаҳои гуногун сурат гирифт. Дар миёни онҳо ташаккулу рушди субъектҳои сифатан нави сохтори иқтисодӣ бо таъя бо шаклҳои гуногуни моликият аҳаммияти махсус пайдо кард. Ин ҷо пеш аз ҳама соҳибкоронро дар назар дорем, ки заминаи рушди низоми иқтисоди бозориро дар мамлакат таъмин намудаанд. Дар заминаи ақидаҳои муаллифони гуногун ҳадафи ниҳони соҳибкориро ба даст овардани фоида аз даромади соҳибкорӣ тавсиф дода шудааст, ки он аслан тариқи иҷрои дархосту фармоиш буда, дорои аҳаммияти иҷтимоӣ мебошад. Бо ибораи дигар, соҳибкор маҷбур аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ рақобатпазир буда, барои ба даст овардани ҳиссаи фармоиши дорои аҳаммияти иҷтимоӣ амал кунад. Дар марҳилаҳои аввали рушди низоми бозаргонӣ эътимоди соҳибкор қавӣ аст – барои ба даст овардани ҳиссаи бозор (яъне пеш гузаштан аз рақибони худ) ва ба даст овардани фоидаи муайян. (с. 26-43) Сипас хусусият ва принципҳои ташкили соҳибкориҳои суғуртавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Барои шарҳи моҳият ва заминаҳои ташаккул ва рушди соҳибкориҳои суғуртавӣ таъкид карда мешавад, ки имрӯз сарфи назар аз дарки манфии хавф, тасаввурот дар бораи хавф дар доираи консепсияи идоракунии хавфҳо, ҳамчун захира ва идоракунии дахлдори ин намуди захира бар хилофи канорагирии анъанавӣ алоқаманд аст. Асоснок карда шудааст, ки хавф дорои тамоми хусусиятҳои ба

омилҳои истеҳсолот хос мебошад (дорои соҳибмулк, арзиш ва ғ.), ва идоракунии оқилонаи он гирифтани даромади иловагиро дар корхонаҳо боис мегардад. Дарки муносибатҳои мазкур аз ҷониби ҳамаи агентҳои иқтисодиёт талаботхоро барои фаъолияти суғурта ва соҳибкории суғуртавӣ ба миён меорад. Заминаи дигари воқеию объективии таъдилёбии суғурта ба объекти фаъолияти соҳибкорӣ – ин рӯи майдон омадани манфиати суғуртавӣ, ки категорияи асосии бахши суғуртавии иқтисодиёт мебошад. Ба ақидаи муаллиф маҳз манфиати суғуртавӣ (манфиати амволӣ) шартҳои зарурии шартномаи суғуртакунӣ ва фаъолияти соҳибкории суғуртавӣ мебошад. Муаллиф ба нақши калидии менечменти суғуртавӣ тавачҷӯҳи ҷиддӣ дода нишондиҳанаҳои арзёбии онро тавсиф намудааст. (с. 45-58)

Дар диссертатсия соҳибкории суғуртавиرو ҳамчун шакли махсус, як навъ соҳибкории молиявӣ қарзӣ арзёбӣ намуда асоси фаъолияти онро кафолати суғуртаи ҷубронҳои зарари эҳтимолии амвол, ашёи қиматбаҳо, ҳаёт дар натиҷаи ҳодисаи ғайриҷашмдошт ташкил медиҳад, тавсиф додааст. Ҷоидаи соҳибкории суғуртавиرو ҳақпулиҳои суғуртавӣ бо тарҳи пардохтҳои суғурта дар ҳолатҳои муайян ташкил медиҳанд. Бинобар ин, соҳибкорӣ дар соҳаи суғурта, пеш аз ҳама фаъолиятҳои мебошанд, ки таъйиноти функционалии онҳо дар соҳаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ, дар истеҳсол ва фурӯши хизматрасониҳои моддӣ ва ғайримоддӣ суғуртавӣ барои агентҳои иқтисодиёт ва аҳоли ифода меёбад. Дар маҷмӯъ, хизматрасониҳои суғуртавӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд, ки онҳоро аз мол фарқ мекунонад: ғайримоддӣ (хусусияти ғайримоддӣ), ҷудонашавандагӣ аз ашхосе, ки хизматрасониҳоро истеъмол мекунад (хусусияти инфиродии истеъмол), ғайриимконии ниғаҳдорӣ (ҷамъоварӣ ва интиқол ғайриимкон аст), ҷудонашавандагии истеҳсолот ва истеъмоли хизматрасониҳо ва бесуботи сифат. (с. 63-70).

Дар мавриди омӯзиши механизми фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳибкории суғуртавӣ, қайд карда шудааст, ки бояд сиёсати сармоягузори ширкатҳои суғурта бо назардошти хусусияти фаъолияти суғуртакунандаи мушаххас, пеш аз ҳама аз сохтори портфели суғуртавӣ, муҳлатҳои амали шартномаҳои суғурта, эҳтимолияти сар задани ҳодисаи суғуртавӣ, таҳлили нокомиҳои имконпазири хавф, талаботҳои бозгаштӣ ва амалҳои берунӣ таҳия карда шавад. Фаъолияти сармоягузори суғуртакунанда ба таъмини кафолатҳои уҳдадорӣҳои суғуртавӣ дар ҳолате мусоидат менамояд, ки агар он дар риояи принципҳои зерин: бозътимодӣ (қобили пардохтӣ), ҷоиданокӣ, бозгаштӣ, диверсификатсия ва тобеият (дуюмдараҷагӣ) асос ёфта бошад. (с. 74-88)

Дар боби дуум «Асосҳои методологии ташаккул ва рушди соҳибкории суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» методологияи баҳисобгирии даромад ва хароҷоти соҳибкории суғуртавӣ, сатҳи даромаднокии соҳибкории суғуртавӣ, усулҳои таҳлили рушди бозори суғурта дар ҷумҳурӣ, хусусиятҳои нархгузорӣ дар хизматрасониҳои соҳибкории суғуртавӣ муайян карда шудаанд.

Муаллиф дар раванди таҳқиқоти мавзӯ бештар ба муносибатҳои институтсионалӣ, ки ташкилотро аз ҷиҳати манфиатҳо ва хароҷоти муқоисавии бозор ва корхонаҳо баррасӣ мекунад, таъя намудааст. Унсури заминавии низоми институтсионалӣ трансаксияҳо, шартномаҳо, муомилот мебошанд. Дар ибтидои давраи истиқлолияти ҷумҳурӣ муносибатҳои иқтисодӣ ва шартномаҳои басташуда иҷро намешуданд. Пардохти маҳсулоти таҳвилшуда саривақт амалӣ намегашт, музди меҳнат ба таъхир меафтод, дивидендҳо пардохт ва созишномаҳои қарзӣ иҷро намегардиданд. Рафтори «берун аз шартномавӣ» аслан ба як меъёри муносибатҳои корӣ табдил ёфта буд. Аслан чунин вазъияти кор барои ҷомеа дар марҳилаи гузариш ноғузир аст, зеро дар он ҷаҳорҷӯби кӯҳнаи институтсионалӣ аллакай шикаста шудааст, аммо ҷаҳорҷӯби нав ҳанӯз сохта нашудааст. Ин чунин маъно дорад, ки ниҳодҳои шакл гирифта истода ҳеҷ гоҳ дар доираи низоми сотсиалистӣ вучуд надоштанд ва ҳанӯз ҳам номукамал мебошанд: моликияти хусусӣ, ниҳодҳои сершумори ҳуқуқӣ (кодексҳо, қонунҳо) ва ниҳодҳои, ки масъулиятро барои моликияти шахсони дигар муайян мекунанд (стандартҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, танзими бонкӣ, танзими бозори қоғазҳои қиматнок); ниҳодҳои, ки рафтори шариконро дар муносибатҳои бозаргонӣ сохторбандӣ карда, пешгӯишаванда меҳисобанд (ҳуқуқи шартномавӣ) ва ғайра. Барои ташкили онҳо давлат нақши пешбаранда дорад. Дар фаъолияти соҳибқорӣ суғуртавӣ ташкилотҳои суғуртавӣ мутобиқи қонунгузорӣ ва шартнома ба суғуртақунандагон ҷуброни зарарро дар сурати ба вучуд омадани хавфи гум кардани амвол, саломатӣ, ҳаёт ва дигар намудҳои хисороти кафолат медиҳанд. Дар айни замон, ширкатҳои суғуртавӣ ҳангоми бастанӣ шартномаи суғурта оид ба пардохт уҳдадорӣ мегиранд, ки хароҷоти худ, эҳтимолияти хавф ва гирифтани фоидаи соҳибқориро ҷуброн намоянд. Соҳибқорӣ суғуртавӣ яке аз намудҳои хавфдортарини фаъолият ба ҳисоб меравад. (с.92-110)

Дар диссертатсия динамика ва сохтори нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи аз соли 2010 то соли 2020 мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар натиҷаи таҳлил муайян карда шудааст, ки дар давраи мавриди таҳлил даромади ташкилотҳои суғуртавӣ қариб 3 маротиба зиёд шудааст. Ҳақпулиҳои суғуртавӣ бештар аз 90% воридоти умумии фонди суғуртавино ташкил медиҳанд. Пардохтҳои ҷуброни суғуртавӣ ва маблағҳои суғуртавӣ дар соли 2020 18,7 миллион сомонино ташкил доданд, ки нисбат ба соли 2010 зиёда аз 25 фоиз афзуда, вазни ҳолиси онҳо дар ҳаҷми умумии хароҷот ба ҳисоби миёна 5,5 фоизро ташкил дод. Дар соли 2020 бештар аз 24% даромадҳои суғуртавӣ ба захираҳои суғуртавӣ равона гардид, ки манбаи фаъолияти сармоягузорӣ ва ҳамчунин шароити муфид барои рушди соҳибқорӣ мебошанд. Дар ин давра фоидаи тавозунии ташкилотҳои суғуртавӣ аз 3,4 дар соли 2010 то 94,8 миллион сомонӣ зиёд шуд. Муайян карда шудааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли афзоиши дороиҳои ташкилотҳои суғуртавӣ дар давраи солҳои 2015 – 2020 он аз 278,1 то 412,4 миллион сомонӣ ба мушоҳида мерасад. Дар сохтори дороиҳои умумӣ ҚСП ТС “Суғуртаи аввалини милли” ва ҚДММ “ТСА

“Спитамен Иншуренс” ҳиссаи бештарро доранд. Ба ақидаи муаллиф дар шароити имрӯза инфрасохтори васеи бозори суғурта бо фаъолияти касбии актуарҳо, сюрвейерҳо, андеррайтерҳо, адчастерҳо дар марҳилаи арзёбии хавф, ҳангоми иҷрои шартномаи суғурта ва дар раванди танзими зарар муайян ва муқаррар карда мешавад. Вай таъкид намудааст, ки чиҳати рушди ташкилотҳои суғуртавии ҷумҳурӣ, барои фаъолияти касбии андеррайтер, адчастер ва сюрвейерҳо шароити мусоид фароҳам оварда шавад. (с.112-130)

Дар диссертатсия дар мавриди омӯзиши хусусиятҳои нархгузорӣ ба хизматрасониҳои соҳибкории суғуртавӣ қайд карда шудааст, ки субъектҳои соҳибкории баҳши суғуртаи иқтисодиёт маъмулан ба сифати субъектҳои микроиқтисодӣ ва агентҳои бозори суғурта баромад менамоянд. Вобаста ба ин интиҳоб ва тамоюли фаъолияти субъектҳои микроиқтисодиро равандҳои ташаккули нархи бозории натиҷаҳои фаъолияти онҳо муайян менамояд. Аз ин лиҳоз, дар назди ҳамаи субъектҳои соҳибкории суғуртавӣ яке аз вазифаҳои асосӣ – муайян кардани нархи маҳсулоти суғуртавӣ меистад. Нархи хизматрасониҳои суғуртавӣ ҳамчун воситаи менечменти суғуртавӣ амал мекунад. Хусусияти нархгузорӣ дар менечменти суғуртавӣ сиёсати тарофавӣ нисбат ба маҳсулот маҳсуб меёбад. Ҳадафи он аз татбиқи принципҳои сиёсати тарофавӣ, стратегияи нархҳо ва роҳҳои фурӯш ва усулҳои ҳаракатдиҳандаи он бо назардошти талабот ва пешниҳод аз маҳсулоти суғуртавӣ иборат мебошанд. Дар баробари ин нархгузорию дурусти маҳсулоти суғуртавӣ вазъи иқтисодии соҳибкории суғуртавию муайян менамояд. Вобаста ба масъалаи нархгузорӣ ба принципҳои ҳисобкунии актуарӣ таваҷҷуҳи хоса дода шудааст: омӯзиш ва таснифи хавфҳо аз рӯи нишонаҳои (гурӯҳҳои) муайян дар ҷаҳорҷӯбаи маҷмуи суғуртавӣ; ҳисоб кардани эҳтимолияти математикии сар задани ҳолати суғуртавӣ, муайян кардани басомад ва дараҷаи вазнинии пайомадҳои расонидани зарар, ҳам дар гурӯҳҳои алоҳидаи хавфдор ва ҳам дар маҷмуъ аз рӯи маҷмуи суғуртавӣ; асосноккунии математикии хароҷоти зарурӣ барои ташкили раванди суғурта; асосноккунии математикии фондҳои зарурии захиравии суғуртақунанда ва манбаъҳои ташаккули онҳо. (с.133-159)

Дар боби сеюм «Таҳлили вазъи муосири рушди соҳибкории суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» сатҳи сармоягузорию даромадҳои ташкилотҳои суғуртавӣ, самараи талаботи хизматрасониҳои суғуртавӣ, хусусиятҳои ташаккули пешниҳод дар бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ ва арзёбии афзалиятҳои рақобатнокии субъектҳои соҳибкории суғуртавӣ, рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳибкории суғуртавӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст.

Муаллиф дар диссертатсия сатҳи сармоягузорию даромадҳои ташкилотҳои суғуртавию арзёбӣ намудааст. Таҳқиқотчи афзудааст, ки ташкилотҳои суғуртавӣ дар қатори ниҳодҳои дигар (бонкҳо, биржаҳо, фондҳои сармоягузорӣ) унсури ҷудонашавандаи низоми молиявии хоҷагии ҷамъиятиро ташкил медиҳад. Принципи ҷамъоварӣ ва тақсимои минбаъдаи ҷараёнҳои пулӣ қисми таркибии сармои захираҳои молиявии ташкилоти суғуртаро ташкил мекунад. Гардиши даврии маблағҳои ташкилоти суғуртавӣ

бо анҷом додани амалиётҳои сармоягузори ва ба даст овардани фоида, дар бештари ҳолатҳо аз вазъи корҳо дар бозорҳои пулӣ ва молиявӣ вобаста буда, мавриди хавфи сармоягузори қарор мегирад. Ин ҳолат ташкилоти суғуртавино маҷбур мекунад, ки сиёсати сармоягузорино нисбатан эҳтиёткорона пеш барад. (с.175-190)

Дар рафти таҳқиқот муайян шудааст, ки ташкилотҳои суғуртавии кишвар дар рафти фаъолияти худ бештар ба объектҳои зерини суғуртавӣ диққати асосиро равона намудаанд: ҳиссаи 13% – суғурта аз ҳодисаҳои нохуш ва бемориҳо, 13% – суғуртаи молу мулк, 11,6% – суғуртаи тиббӣ, 11,6% – суғуртаи хавфҳои молиявӣ, 10,1% – суғуртаи хавфи фарорасии ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба молу мулки шахсони ҳуқуқӣ, 8,7% – суғуртаи хавфи фарорасии ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба ҳаёт, 8,7% – суғуртаи хавфи сар задани ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба саломатӣ, 8,7% – суғуртаи хавфи фарорасии ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба молу мулки шахрвандон, 7,2% – суғуртаи хавфи соҳибкорӣ, 2,9% – суғуртаи хавфи сар задани ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба молу мулки ташкилотҳои дигар, 2,9% – суғуртаи хавфи фарорасии ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба молу мулки мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва 1,4% – суғуртаи хавфи фарорасии ҷавобгарӣ барои риоя накардани шартнома ташкил медиҳанд. (натиҷаи пуршишномаи соли 2021 гузаронидашуда, ки 1000 нафар иштирок доштанд, дар расми 14 оварда шудааст). (с. 200-2015)

Муаллиф афзудааст, ки гарчанде ки имкониятҳои молиявӣ ва сармоягузорино ширкатҳо босубот бошанд ҳам, аммо вазни ҳолиси захираҳо, амонатҳо дар бонк ва сармояи оинномавӣ дар маблағи умумии суғуртавӣ тамоюли пастравӣ доранд. Тавре рақамҳои ҷадвали 3.4.8. нишон медиҳанд, миёни ташкилотҳои суғуртави дар самти сармоягузори ва гирифтани даромад аз ин фаъолият ҚДММ ТС «Муин» нисбатан фаъол аст. Дар давраи солҳои 2010 - 2020 ҳаҷми сармоягузорино он барои ба даст овардани коғазҳои киматнок аз 0,8 то 1,5 млн. сомонӣ маротиба ва ҳаҷми амонатҳои он бошад аз 5,9 то 7,7 млн. сомонӣ афзудааст (с. 240-241)

Дар боби чорум «Самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорино суғуртавӣ дар Тоҷикистон» тақмили механизмҳои танзими давлатии фаъолияти сармоягузорино соҳибкорино суғуртавӣ, истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии рушди соҳибкорино суғуртавӣ, тақмили муносибати методии назорати давлатии соҳибкорино суғуртавӣ чун пояҳои асосии рушди соҳибкорино суғуртавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар ин замина дурномаи рушди соҳибкорино суғуртавӣ муайян карда шудааст.

Дар диссертатсия вобаста ба масъалаҳои тақмили механизми танзими давлатии фаъолияти сармоягузорино соҳибкорино суғуртавӣ таҳқиқ шуда қайд шудааст, ки захираҳои суғуртавӣ ва маблағҳои мустақили ташкилотҳои суғуртавӣ манбаи муҳими захираҳои сармоягузорино дар иқтисоди кишвар маҳсуб меёбанд. Ташкилотҳои суғуртавӣ, ба мисли дигар сармоягузорино институтсионалӣ, равандҳои ҳаракати сармояҳои қарзӣ мебошанд. Зеро дар онҳо дар муҳлати муваққатӣ байни воридшавии мукофоти суғуртавӣ ва

пардохти суғуртавӣ вучуд доранд, ки метавонад ҳатто солҳо тул кашад. Ғайр аз ин, хусусияти қарзии ташкилотҳои ташаккулёбандаи суғуртавӣ захираҳои суғуртавии дар натиҷаи сиёсати оқилона сармоягузоришаванда ва баҳисобгирии хавфро ҳангоми интихоби самтҳои сармоягузорӣ талаб мекунанд. Фаъолияти сармоягузори ташкилотҳои суғуртавӣ дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешавад. Аммо вазни ҳолиси баҳши суғуртавӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷумҳурӣ дар солҳои охир аз 0,3% зиёд набуда, маҳз ҳамин сабаби ҳароҷоти аз ҳад зиёди бҷети давлат барои рафъи оқибатҳои офатҳои табиӣ ва ҷуброни зарари шаҳрвандон, ки аз рӯйдодҳои номатлуб ба амал меоянд, маҳсуб меёбад. Дар соли 2020 дар ҷумҳурӣ 20 ширкати суғуртавӣ фаъолият мекард, ки 2 - тои онҳо давлатӣ буда, боқимонда ташкилотҳои хусусӣ мебошанд. Бинобар ин, ба андешаи муаллиф дар баҳши суғуртавии иқтисоди ҷумҳурӣ ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ бартарӣ доранд, ва онҳо 97% шартномаҳои суғуртавӣ ва 51% маблағҳои ҷалбшудаи ҳақпулиҳои суғуртавиरो дар ихтиёр доранд. Чунин ҳолат аз сатҳи баланди мутамарказии бозори суғурта шаҳодат медиҳад, ки рақобатро дар бозор боз медорад. Аз ин ҷост, ки яке аз сабабҳои асосии рушд накардани баҳши суғурта мавҷуд набудани рақобат дар бозори суғурта мебошад. Дар чунин шароит имкониятҳои ташкилотҳои суғуртавии ғайридавлатӣ барои хизматрасониҳои суғуртавӣ маҳдуд мешаванд. (с.250-261)

Муаллиф дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии рушди соҳибкории суғуртавӣ ва роҳҳои асосии ташкилу танзими давлатии рушди онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок кардааст. Тибқи таҳлили илмӣ он таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки суғурта дар сояи давлат нақши механизми даҳолати барномарезишударо ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар, ҳатто дар бунёд ва рушди муносибатҳои оилавӣ мебозад. Чунин муносибат аз ҷониби давлат барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатто дар соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ, бо назардошти дурнамои Ҷаҳонӣ номусоиди вазъи демографӣ ва тақвият ёфтани таҳдиди бемориҳои оммавӣ дар байни аҳоли, комилан қонунӣ мебошад. Танзими давлатии фаъолияти суғуртавӣ аз фароҳам овардани шароити заминавӣ аз ҷониби давлат барои фаъолияти бозори суғурта, ки дар доираи он субъектҳои фаъолияти суғуртавӣ дар қабули қарорҳо озод мебошанд, иборат аст. Бо омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти танзими фаъолияти суғурта масъулияти танзими ин фаъолиятро миёни мақомоти давлатии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ тасниф намудааст. (с.267-280)

Дар хотимаи диссертатсия хулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳо дар 20 банд омадааст.

4. Муҳимияти хулосаву пешниҳодҳо ва имконияти истифодаи онҳо дар илм ва амалия

Татбиқи хулоса ва тавсияҳои асоснокшудаи диссертатсия барои инкишофи назария ва амалияи соҳибкорӣ дар баҳши суғуртаи иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Ҷанбаҳои методологии арзёбии қонуниятҳо ва тамоюли рушди соҳибкории суғуртавӣ метавонанд барои тақмили

методикаи таҳлили равандҳои рушд ва самаранокии иҷтимоию иқтисодии соҳибкории суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон хидмат намоянд. Хулоса ва пешниҳодоти муаллифи диссертатсия имкон дорад хангоми омода намудани курси лексия, барнома ва дастурҳои таълимию методӣ барои оmodасозии мутахассисон дар бахшҳои идоракунии давлатӣ, фаъолияти суғурта, хизматрасонӣ, инчунин дар курсҳои тақмили ихтисоси роҳбарон ва мутахассисони соҳаи суғурта истифода шаванд. Муқаррароти методӣ ва назариявии таҳқиқотро дар фаъолияти педагогии муассисаҳои таҳсилоти олий, дар курсҳои таълимии «Суғурта», «Асосҳои суғурта», «Асосҳои соҳибкорӣ», «Таҳлили молиявии ширкатҳои суғуртавӣ», ташкили курси махсуси «Соҳибкории суғуртавӣ» ва ғайра истифода бурдан мумкин аст.

5. Арзёбии моҳияти диссертатсия, сатҳи комилии он, эродҳо доир ба шаклгирии диссертатсия

Албатта, таҳқиқоти диссертатсионӣ аз нигоҳи муқарризи доро як қатор носоҳаҳо аст, ки умуман наметавонад сифати илмӣ ва меҳнати илмӣ муаллифро қоса намояд. Эроду дархости муқарризи чунин аст:

1. Бо афзоиши рақобат, бисёре аз ширкатҳои суғурта маҷбур мешаванд, ки сиёсати тижоратии худро беҳтар кунанд ва сифати хизматрасонии муштарӣро беҳтар кунанд. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ, суғуртакунандагон бояд навоариҳои муосирро истифода баранд, ки ин барои баланд бардоштани самаранокии онҳо, нигоҳ доштани муштарӣ ва қоҳиш додани хатарҳо мусоидат мекунад. Аммо ин масъалаҳо дар сатҳи зарурӣ инъикоси худро наёфтаанд.

2. Агар масъалаи рақамикунонии хизматрасониҳои соҳибкории суғурта васеътар таҳқиқ мешуд, сифати илми қор боз ҳам баландар мешуд.

3. Мушкилоте, ки бо суғуртакунандаи муосир дучор мешавад, басомади пасти тамоси муштарӣро бо суғуртакунанда мебошад. Мизочон ва суғуртакунандагон дар як сол на бештар аз 1 - 2 маротиба барои харидани маҳсулоти суғурта ва ё хабар додан дар бораи ҳодисаи суғурта вомехӯранд. Сабабҳои ин масъала то андозаи зарурӣ муайян карда нашудааст.

4. Дар диссертатсия вазъи монополии бозори суғурта, ки дар он соҳибкорони суғурта фаъолият доранд, муайян карда шудааст. Аммо, роҳҳои баргараф кардани вазъи монополияи норавшан менадааст.

5. Таҳлили соҳибкории суғурта дар минтақаҳои мамлакат аз манзараи таҳқиқӣ берун менадааст.

6. Дар диссертатсия аҳён аҳён ҳамоғҳои имлоиву грамматикӣ вомехӯранд.

Аммо эроду дархостҳое, ки дар боло зикр шудаанд, сатҳи назариявӣ амалии таҳқиқоти диссертатсионии Шамсуллозода Шукрулло - ро қоҳиш намедихад. Дар умум диссертатсия таҳқиқоти ҷиддии илмӣ буда, мустақилияти муаллифро дар пажӯҳишу мавзӯи интиҳобшуда нишон медиҳад.

6. Тасдиқи истифодаи натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар нашрияҳои илмӣ

Асарҳои интишоршудаи муаллиф иқтибосҳои илмӣ ва хулосаву пешниҳодҳои диссертатсия чой доштаро дар худ инъикос намудаанд. Аз рӯи натиҷаҳои тадқиқот 30 қор бо ҳаҷми умумии зиёда аз 34 ҷ.ҷ., аз ҷумла 15 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандае, ки аз ҷониби ҚОА - и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия дода шудаанд ва 4 монографияи муаллифӣ ба ҷоп расидаанд.

7. Мутобиқат ба шиносномаи ихтисос. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.06.06 - Иқтисодиёти соҳибкорӣ: 10.1, Рушди методология ва назарияи соҳибкорӣ; таҳияи методикаи ташкили фаъолияти соҳибкорӣ дар шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ; 10.3, Таҳлили қонуниятҳо ва тамоюлҳои рушди соҳибқорӣ муосир; 10.5, Таҳқиқи раванди соҳибқорӣ муосир дар ваҳдати ҷузъҳои асосии он: шахсиятӣ (қобилиятҳои соҳибқорон ба фаъолияти инноватсионӣ, ҳавфдор), иқтисодӣ (раванди ба даст овардани даромади соҳибкорӣ), ташкилӣ – иқтисодӣ (ташаккул ва рушди услуби соҳибқоронаи идоракунӣ 10.8, Танзими давлатӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ (моҳият, принципҳо, шаклҳо, методҳо); самтҳои асосии ташаккул ва рушди низоми танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкорӣ; 10.10, Методология, назарияи таъмини рақобатпазирии соҳторҳои соҳибкорӣ 10.13, Ташаккул ва рушди муҳити мусоиди соҳибкорӣ мувофиқат мекунанд.

8. Мутобиқати мазмуни автореферат ба муқаррароти асосии диссертатсия

Автореферати диссертатсия тибқи талаботи муқарраргардида барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ таҳия гардида, мазмуни асосии таҳқиқоти диссертатсиониро дар худ инъикос намудааст, ва дар он натиҷаҳои илмии асоснокгардида шарҳи пурраи худро ёфтаанд.

9. Хулоса оид ба мутобиқати диссертатсия ба меъёрҳои муқарраргардида

Аз нигоҳи мазмуни илмӣ ва шакли баён диссертатсия дар мавзӯи **“Ташаккул ва рушди соҳибқорӣ суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, методология, амалия”**, бешубҳа қори илмиву таҳассусӣ буда, дар он ҳалли муаммоҳои илмӣ, ки аҳамияти муҳиму афзалиятнокро дар рушди илми иқтисоди ватанӣ доро аст, қомилан бо талаботи Низомномаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯй аст. Аз ин лиҳоз муаллифи он Шамсуллозода Шукрулло сазовори дараҷаи доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунӣ тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибкорӣ) мебошад.